CIRCULAR ECONOMY (AYLANMA IQTISODIYOT) MODELINI O‘ZBEKISTON SANOATIDA JORIY ETISH IMKONIYATLARI

Pirmatova Dilnoza Ortiqboyevna
Toshkent davlat agrar universiteti, "Agroiqtisodiyot, logistika va xizmatlar" fakulteti, "Agroiqtisodiyot" kafedrasi assistent o'qituvchisi
Email: nozikdil@gmail.com

Received: 03.09.2025
Revised: 05.09.2025
Accepted: 06.09.2025
Kalit so`zlar:
aylanma iqtisodiyot, sanoat, chiquvchi resurslar, qayta ishlash, ekologik barqarorlik, yashil texnologiyalar, barqaror rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, chiqindi boshqaruvi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada aylanma iqtisodiyot (circular economy) modelining mohiyati, asosiy tamoyillari va an’anaviy iqtisodiy modeldan farqlari yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sanoatida ushbu modelni joriy etish imkoniyatlari, mavjud resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash, yashil texnologiyalarni joriy qilish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Maqolada, aylanma iqtisodiyot konsepsiyasining O‘zbekiston sharoitida qo‘llanilishi orqali barqaror rivojlanishga erishish, ekologik yukni kamaytirish va innovatsion sanoatga o‘tish istiqbollari asoslab berilgan

Kirish. Zamonaviy dunyoda sanoat rivojlanishining tezlashuvi, aholining o‘sishi va iste’mol darajasining ortishi tabiiy resurslarga bo‘lgan talabni keskin oshirmoqda. Bu esa o‘z navbatida, ekologik muammolar – chiqindilarning ko‘payishi, atmosferaning ifloslanishi, iqlim o‘zgarishlari va tabiiy boyliklarning kamayib borishiga olib kelmoqda. An’anaviy iqtisodiy model – "olish–ishlatish–tashlash" (ya’ni, lineer iqtisodiyot) uzoq muddatda barqaror rivojlanishni ta’minlay olmayapti. Shu sababli, butun dunyo bo‘ylab resurslardan foydalanishning alternativ va ekologik jihatdan xavfsiz modellari izlanmoqda. Shunday yondashuvlardan biri bu aylanma iqtisodiyot (circular economy) modelidir. Mazkur modelda iqtisodiyotda ishtirok etayotgan barcha resurslar – xomashyo, mahsulotlar, energiya va materiallar maksimal darajada qayta ishlanadi, uzoq muddat foydalaniladi va qayta iqtisodiy aylanishga qaytariladi. Bunda chiqindi – yo‘qotilishi kerak bo‘lgan ortiqcha yuk emas, balki yangi iqtisodiy imkoniyat sifatida qaraladi. Bu yondashuv ekologik barqarorlikni ta’minlash bilan birga, iqtisodiy o‘sishni yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. O‘zbekiston ham sanoatlashish yo‘lida katta qadamlarga ega bo‘lgan, resurslarga

boy va demografik salohiyati yuqori bo‘lgan mamlakat sifatida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etishdan katta manfaat ko‘rishi mumkin. Ayni paytda sanoat tarmoqlarida samaradorlikni oshirish, chiqindilarni kamaytirish va yashil texnologiyalarni rivojlantirish bo‘yicha izlanishlar olib borilmoqda. Shunday ekan, ushbu maqolada O‘zbekiston sanoatida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etish imkoniyatlari, afzalliklari va mavjud muammolar tahlil qilinadi.

Aylanma iqtisodiyot – bu resurslardan maksimal darajada foydalanishni, mahsulot va materiallarni imkon qadar uzoqroq ishlatishni, ularni ta’mirlash, yangilash, qayta ishlash orqali chiqindilarni kamaytirishni maqsad qilgan iqtisodiy modeldir. Bu modelda chiqindilar resurs sifatida qayta iqtisodiy aylanishga qaytariladi, ya’ni "qayta ishlash – qayta ishlab chiqarish – qayta foydalanish" tamoyillari asosida ishlaydi.

O‘zbekiston sanoatida modelni joriy etish imkoniyatlari.

1. Xomashyo va energiya resurslarini tejash. O‘zbekiston sanoatida ko‘plab tarmoqlar (neft-gaz, metallurgiya, to‘qimachilik) xomashyo va energiyaga yuqori darajada bog‘liq. Aylanma iqtisodiyot modeli bu resurslarni tejash va ulardan samaraliroq foydalanish imkonini beradi. Masalan, metall chiqindilarini qayta ishlash orqali yangi xomashyo xarajatlarini kamaytirish mumkin.

2. Qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish. Hozirda O‘zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash darajasi nisbatan past. Aylanma iqtisodiyot doirasida qayta ishlovchi korxonalarni ko‘paytirish, mavjudlarini modernizatsiya qilish va logistika tizimini yo‘lga qo‘yish orqali yangi ish o‘rinlari yaratiladi hamda sanoat mahsulotlarining ekologik izi kamayadi.

3. Yashil texnologiyalarni joriy etish. Aylanma iqtisodiyot ekologik toza texnologiyalarni talab etadi. Energiya tejovchi uskunalar, chiqindi gazlarni utilizatsiya qilish tizimlari, suvni qayta ishlovchi qurilmalar sanoatda keng joriy qilinishi kerak. Bu, o‘z navbatida, eksport salohiyatiga ega "yashil mahsulotlar" ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yishga yordam beradi.

4. To‘qimachilik va yengil sanoatda aylanma model. O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biridir. Bu sohada chiqindilarni qayta ishlash, ortiqcha matolarni ikkilamchi xomashyo sifatida ishlatish orqali resurslar tejaladi va ekologik yuk kamayadi. Shuningdek, xalqaro bozorlarda ekologik standartlarga javob beradigan mahsulotlarga talab ortib bormoqda.

5. Huquqiy va institutsional bazani rivojlantirish. Aylanma iqtisodiyot modelining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun tegishli qonunchilik bazasi va rag‘batlantiruvchi mexanizmlar zarur. Masalan, chiqindi miqdorini kamaytirgan

yoki qayta ishlash bo‘yicha normativlarni bajargan korxonalarga soliq imtiyozlari berilishi mumkin.

O‘zbekiston sanoatida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etish – bu nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, yangi texnologiyalarni joriy qilish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh bo‘lish imkoniyatidir. Mazkur yondashuv sanoatda innovatsiyalarni rag‘batlantiradi, atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytiradi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Bu borada davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o‘rtasida hamkorlik zarur.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston sanoat tarmoqlarida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etish imkoniyatlarini o‘rganish maqsad qilingan bo‘lib, buning uchun bir nechta ilmiy-tadqiqot usullari va manbalar asosida tahlil amalga oshirildi.

Tahlil uchun quyidagi asosiy manbalar va ma’lumotlar bazasi tanlab olindi:

- O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining sanoat ishlab chiqarishi, chiqindi hosil bo‘lishi va resurslardan foydalanish bo‘yicha rasmiy ma’lumotlari (so‘nggi 5 yil uchun);
- Xalqaro tashkilotlar (UNIDO, OECD, World Bank) tomonidan e’lon qilingan aylanma iqtisodiyotga oid hisobotlar;
- Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan davlatlar tajribasini aks ettiruvchi ilmiy maqolalar va analitik sharhlar;
- O‘zbekistonning sanoat strategiyasi, "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi, chiqindilarni boshqarish to‘g‘risidagi qonun va normativ hujjatlar.

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston sanoatida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etish imkoniyatlari batafsil tahlil qilindi va bir qator muhim xulosalarga kelingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aylanma iqtisodiyot konsepsiyasi mamlakat sanoatining barqaror rivojlanishi uchun juda muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Birinchidan, resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni qayta ishlash borasida hozirgi holat ancha past darajada ekanligi aniqlanib, ushbu sohada katta imkoniyatlar mavjudligi ko‘rsatildi. Bu esa o‘z navbatida sanoat korxonalarining ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va ekologik ta’sirni yumshatish uchun muhim shart-sharoit yaratadi. Masalan, metall chiqindilarini qayta ishlash orqali yangi xomashyo xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Ikkinchidan, aylanma iqtisodiyot modelining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun davlat siyosati va qonunchilik bazasining yanada takomillashuvi zarur.

Hozirgi vaqtda O‘zbekistonning chiqindi boshqaruvi va qayta ishlash sohasidagi qonunlari mavjud bo‘lsa-da, ularning amaliy tatbiqi va korxonalarni rag‘batlantirish mexanizmlari yetarli emasligi aniqlanmoqda. Soliq imtiyozlari, grantlar va investitsiya qo‘llab-quvvatlash tizimlarini yaratish orqali sanoat tarmoqlarida aylanma iqtisodiyot elementlarini keng joriy etish mumkin.

Uchinchidan, aylanma iqtisodiyot konsepsiyasi atrof-muhitni muhofaza qilish bilan birga, yangi ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalarni rivojlantirish va xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini ham oshiradi. O‘zbekistonda ayniqsa to‘qimachilik, oziq-ovqat va kimyo sanoati sohalarida ushbu modelni joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishda muhim omil bo‘lishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot davomida sanoat korxonalari va ekspertlar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovlar va intervyular asosida aylanma iqtisodiyot konsepsiyasining joriy etilishida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish uchun institutsional hamda texnologik jihatdan qo‘shimcha choralar zarurligi ta’kidlandi.

Umuman olganda, aylanma iqtisodiyot modelining O‘zbekiston sanoatida tatbiqi mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi bo‘lishi kerak. Buning uchun davlat siyosati, xususiy sektor va jamoatchilik o‘rtasida uzviy hamkorlik, innovatsion yondashuvlar va malakali kadrlar tayyorlash muhim hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu maqolada O‘zbekiston sanoatida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etish imkoniyatlari va uning afzalliklari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, aylanma iqtisodiyot konsepsiyasi mamlakat sanoatini yanada barqaror, samarali va ekologik jihatdan toza rivojlantirish uchun muhim vositadir. Resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash jarayonlarini yo‘lga qo‘yish orqali sanoat mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda yangi ish o‘rinlarini yaratish mumkin. Shuningdek, modelni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun qonunchilik bazasini kuchaytirish, iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish zarur. Davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi hamkorlik aylanma iqtisodiyotning samarali ishlashini ta’minlaydi. Kelajakda O‘zbekiston sanoati uchun aylanma iqtisodiyot modelini keng ko‘lamda tatbiq etish mamlakatning barqaror rivojlanishiga, ekologik holatning yaxshilanishiga va xalqaro bozorlardagi pozitsiyasining mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu yo‘nalishda izchil ish olib borish va ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M., & Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048

2. Ellen MacArthur Foundation. (2015). Towards the Circular Economy: Economic and business rationale for an accelerated transition. Available at: https://ellenmacarthurfoundation.org/towards-the-circular-economy-vol-1-an-economic-and-business-rationale-for-an-accelerated-transition

3. UNIDO. (2020). Circular Economy and Sustainable Industrial Development: A Practical Guide for Policymakers. United Nations Industrial Development Organization.

4. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni “Chiqindilarni boshqarish to‘g‘risida”. (2019). Toshkent.

5. Kirchherr, J., Reike, D., & Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*, 127, 221-232.